

[B] **“RECHTSTREEKS VANUIT DE GEVOELSVERWARRING”. OVER “TONIO”, EEN REQUIEMROMAN VAN A.F.TH. VAN DER HEIJDEN**

Bij onverwachte ingrijpende gebeurtenissen zal elke mens de behoefte voelen een stap opzij te doen, buiten de stroom van de tijd. Logisch, men wil in de feitenchaos een samenhang ontdekken, die, al is het achteraf en dus te laat, begrijpelijk maakt *dat* het op die manier gebeurd is. Zelfs als het besef blijft knagen dat nog de meest nauwgezette reconstructie wankel en hypothetisch blijft, kan het gevoel dat het zó ongeveer gegaan moet zijn een heilzaam narcotiserend effect hebben: het ondermijnt de paniekerige drang van de verbeelding om nog dramatischer varianten te onderzoeken en zo de verlamdende onrust aan te wakkeren.

Dat is in grote lijnen wat schrijvers beroepsmatig doen. Maar in dat “beroepsmatig” schuilt tegelijk het cruciale verschil: zij verzinnen die “ingrijpende gebeurtenissen” meestal zelf, of ze kennen ze uit de tweede of zoveelste hand. Zij doen telkens als ze aan hun werktafel gaan zitten zo’n stap opzij, telkens opnieuw overdenken ze wat er tot dan *op papier* precies gebeurd is. Juist omdat zij *schrijven*, dus mogelijkheden in taal vastleggen in plaats van ze alleen maar steeds opnieuw vaagweg en vluchtig af te tasten, kunnen ze veel verder komen dan anderen. Elke dag kunnen zij eerder geweven vertel- of argumentatiepatronen verder verfijnen, parallelle of contrasterende patronen bedenken, geaccepteerde veronderstellingen onderuithalen, oplossingen uitstellen of conclusies preciseren.

Een auteur die in dat uitstellen en preciseren het nauwelijks te overtreffen meesterschap heeft bereikt is A.F.Th. van der Heijden. Kort na zijn debuut onder het blitsserige pseudoniem Patrizio Canaponi verrijkte Van der Heijden de Nederlandse literatuur onder eigen naam met een snel groeiende, zeer omvangrijke maar nog altijd niet afgesloten romanreeks, *De tandeloze tijd*. Tussendoor schreef hij diverse andere boeken maar begon hij ook alvast aan een nieuwe, zo mogelijk nog ambitieuzere cyclus, *Homo duplex*, waarvan het laatst verschenen deel, *Het schervengericht* (2007), gebaseerd op de gruwelmoorden van Charles Manson en diens (gefingeerde) confrontatie met Roman Polanski in

een Californische gevangenis, ook heel goed als zelfstandige roman te lezen is, zoals zijn meeste boeken.

Van der Heijden werkt altijd aan meer romans tegelijk. Op zijn werkkamer staan te midden van talloze mappen met documentatiemateriaal, voorwerk, schetsen, schema’s en nog te verwerken fragmenten, drie elektrische IBM-schrijfmachines in de aanslag. Nog altijd weigert hij hardnekkig zich te laten bedienen door de gemakken van computer en internet, hoewel niet mag worden uitgesloten dat in die recalcitrantie jegens externe geheugens nu juist het belangrijkste geheim schuilt van zijn eigen miraculeuze geheugen, dat weer steunt op een onwaarschijnlijke observatie- en opslagcapaciteit.

Hoe dan ook, om al dat werk, dat zich in zoveel richtingen “tegelijk” vertakt, te kunnen blijven overzien, is behalve een onallegaars geheugen een niet minder onallegaars werkkraft vereist, alsook een organisatorisch en compositorisch vermogen van haast bovenmenselijke kwaliteit. Critici verwijten Van der Heijden wel eens dat hij te veel wil, vierhonderd in plaats van achthonderd pagina’s zou ook heel mooi zijn geweest, maar ik deel die opvatting niet. Ook die “overbodige” pagina’s bevatten nog meer dan genoeg staaltjes hartstochtelijke verbeeldingskracht om me geen moment te hoeven vervelen. Van der Heijden mikt op het hoogste en het moeilijkste, met minder ambitie zou geen schrijver tevreden moeten zijn.

Dat leidt er in zijn geval toe dat projecten vaak uitdijen tot ver voorbij de voorgenomen omvang. De laatste jaren werkte hij vooral aan twee boeken, een roman over de moord op een vrouwelijke politieagent, *Kwaadschiks*, en een historische roman – zijn eerste – gesitueerd in Nijmegen, en ook op verzoek van de gemeente Nijmegen, *De ochtendgave*. Dit boek was aangekondigd voor eind 2009, dan was het precies driehonderdertig jaar geleden dat een aantal Europese staten een historisch vredesverdrag sloot in deze stad. Het zou een boek van bescheiden omvang worden, maar kennelijk kreeg de auteur de smaak te pakken, het is er in elk geval ook nu nog niet. Van der Heijden werkt weliswaar op schema, maar geen schema is zo heilig dat het niet finaal aan stukken kan worden geschreven. De laatste tijd werkte hij aan de politieroman, zo blijkt uit het boek dat ook die roman in elk geval voorlopig naar de opbergmappen heeft verbannen: *Tonio*.

Niet alleen *Kwaadschiks*, *alles* moest wijken toen hij en zijn vrouw, Mirjam (“Minchen”) Rotenstreich, werden getroffen door het ergste wat ouders kan overkomen. In de ochtend van 23 mei 2010 – het beloofde een mooie lentedag te worden, een vrije dag bovendien, één dag later ging het werkschema voor de komende honderd dagen van start – kregen zij te horen dat hun enige zoon, Tonio, die ochtend in alle vroegte op zijn fiets was aangereden door een auto en nu, zwaargewond en “in kritieke toestand”, in het Amsterdamse AMC lag. Urenlange verwoede inspanningen van het medisch team mochten niet meer baten, nog diezelfde dag overleed de jongen, eenentwintig jaar oud, in de bloei van zijn jeugd, bezig als getalenteerde fotograaf zijn weg te vinden.

Een zelfportret van Tonio, poserend als Oscar Wilde, dromerig, nadenkend, kwetsbaar, siert het omslag van het boek, dat ook de lezer treft als een dreun die hem een tijdlang volledig uit het lood slaat. Van der Heijden kon na de catastrofe natuurlijk niet verder met het werk in de steigers. Alles in het hoofd van hem en zijn vrouw – bij alle verschillen lijkt het inderdaad vaak om één gemeenschappelijk hoofd te gaan – schreeuwde om Tonio. Na een paar maanden besluit hij die schreeuw uit te schrijven, met alles wat hem heeft uitgelokt en alles wat hij op zijn beurt uitlokt. Een waagstuk, niet alleen literair, ondanks het feit dat Van der Heijden als requiemauteur op de nodige ervaring kan bogen. Eerder schreef hij requiems – ik citeer *Tonio* – “voor twee jeugdvrienden, voor mijn vader, voor mijn moeder, voor een collega, zelfs een (het kortste) voor een doodgebeten kat”.

Beter dan wie ook overziet Van der Heijden de risico’s. Aanvankelijk overweegt hij het boek een paar jaar uit te stellen, dan “wordt het een herwaardering van het verdriet, zoals het achteraf wordt ervaren”. En dan was het dus zeker niet *dit* boek geworden, “rechtstreeks vanuit de gevoelsverwarring”, deze uiterst nauwkeurige en meerperspectivische reconstructie van een noodlottig ongeluk ingebed tussen de meest hartverscheurende herinneringen en geschreven in een tijd van de hevigste, bijna zelfvernietigende emoties, die ditmaal niet de emoties van een gefingeerde verteller zijn maar van de schrijver zelf.

Bij elk sterfgeval, zeker een zo tragisch als dit, zullen de rouwgevoelens van de nabestaanden vermengd zijn met schuldgevoelens. Wat hadden

ze moeten doen om het ongeluk te voorkomen? Die vraag dringt zich in dit geval nog krachtiger op. Schrijvers van het type Van der Heijden zijn immers altijd aan het werk; ook als ze niet aan hun werktafel zitten, zijn ze in gedachten vaak maar half aanwezig, de andere helft speurt in de omgeving naar bruikbare elementen, probeert mooie zinnen uit, observeert en fantaseert in dienst van wat straks en elders zijn welgeformuleerde beslag moet krijgen. Zij hebben het doorgaans moeilijker dan “gewone” mensen om een zeker evenwicht te bewaren tussen werk en vrije tijd.

Auteurs die het leven verafschuwen, hebben het nog relatief makkelijk, wat kan hun dat evenwicht schelen. Collega’s die het leven in volle teugen genieten, staan voor een onmogelijk dilemma. Juist zij, de hartstochtelijke levensgenieters à la Van der Heijden, willen *alles* vasthouden, verzinnen strategieën om het leven te verlengen, vertragen, verbreden, maar precies dat dwingt hen ertoe zich juist van het leven te verwijderen, ofwel de werkkamer op te zoeken, aangezien die strategieën alleen op papier een schijn van effectiviteit kunnen krijgen. Dat is een onoplosbare paradox. Des te onoplosbaarder als die auteur op zoveel borden tegelijk speelt en ook in de verst afgelegene details nog naar zijpaden, andere mogelijkheden in de breedte zoekt om de Onverbidelijke Tijd een spaak tussen de wielen te steken.

Onvermijdelijk dat dit vermetele, de goden tartende spel, dat in *Tonio* de vorm aanneemt van een schrijnend, geen moment tot rust komend zelfonderzoek, door schuldgevoelens wordt getekend. De vader verwijt de zoon gebrek aan ambitie, de zoon reageert gelaten, met lichte ironie en met het vaste voornemen de woorden van de vader te zijner tijd te logenstraffen, de vader kan zich nu, nu het te laat is, de haren uit het hoofd trekken van spijt – de zoon was immers hard op weg zijn ambities vorm te geven.

Bekend zijn de verhalen van schrijvers die nauwelijks wisten dat ze kinderen hadden. De kinderen van Thomas Mann, aan wiens *Tonio Kröger* Tonio van der Heijden zijn naam dankt, moesten het niet wagen hun vader te storen als die aan het werk was. Van der Heijden herinnert zelf aan William Faulkner, die zijn dochter moest teleurstellen toen ze hem smeekte mee naar de

ouderavond van haar school te gaan: “Nee, liefje, dat gaat echt niet. Papa moet Shakespeare zien te evenaren, en zover is het nog lang niet. Andere keer, schatje.” Zo hardvochtig is Van der Heijden nooit geweest, maar dat kan niet verhinderen dat hij overloopt van het zelfverwijt, terugblikkend ziet hij in alles zijn eigen tekortkomingen, zijn algehele falen. En “het ergste: de ooit zo zuivere herinneringen worden met terugwerkende kracht verklikkers van de dood”.

Van der Heijden ziet *Tonio* als een *Fremdkörper* in zijn oeuvre. Daarvoor heeft hij, vanuit zijn perspectief, ongetwijfeld goede redenen. Toch is het de vraag of dat ook voor andere lezers geldt. Een jonge Franse of Duitse lezer die het boek over pakweg vijftieng jaar in handen krijgt en niets weet van de auteur, zal *Tonio* een “gewone” roman vinden. Spannend, pijnlijk, van een door merg en been gaand verdriet en een amper te bevatten liefde, dat wel – alleen niet ondanks, maar dankzij de literaire kwaliteiten van het boek. Het onderscheid tussen fictie en non-fictie is irrelevant, ook voor de lezer van nu, waar het op aan komt is dat dit boek – ik leen een woordspeling van Frank Westerman – meer dan welk ander een langdurige, schrijnende, tot nadenken stemmende frictie in de lezersziel veroorzaakt.

CYRILLE OFFERMANS

A.F.TH. VAN DER HEIJDEN, *Tonio*, De Bezige Bij,
Amsterdam, 2011, 640 p.
